

ԵՂԻՇԵՒ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԸ

Որպես Եվսիկյան ավանդությունների շարունակող, Եղիշեն նույնպես բարձր արժեք է տալիս մարդուն: **Բանի** շնորհիվ ստեղծված մարդը Արարչի մշտական մտահոգության և գորգության քի կենտրոնն է, նրա ողջ փառքի և մեծության ժառանգորդը: Ուստի մարդիկ ևս, իրենց հերթին, պարտավոր են կատարել Հոր կամքը. «Ըստ կամաց Հօրն՝ և որդիքն պարտին լինել, ապա և Հայրն ըստ կամաց որդւոցն՝ պպէտս նոցա կատարէ»¹:

Մեկ է Հայրը, որ ստեղծողն է ոչ միայն մարմնավոր էակների, այլ նաև հոգևորների: Եվ բնական է, որ նման մի հպոր Արարիչ ստեղծեր աշխարհը առանց որևէ դժվարության կամ, ինչպես Եղիշեն է ասում, «առանց ախտից, առանց ցաւոց»² ծներ բոլոր երևելիներն ու աներևոյթները: Սակայն, ինչպես գիտենք, մարդն ապերախտ գտնվեց ու այդ ապերախտության պատճառով ժառանգեց մահը: Մութ իջավ մարդու՝ երբեմնի լուսավոր հոգուն: Խավար էր շուրջը, ու չկար հույսի ու փրկության ոչ մի շող:

Սակայն գիտենք մենք Աստուծո՞ւ երկայնամտությունը, Նրա ցավը: Դա ցավն է ստեղծողի, երբ տեսնում է իր ստեղծած, սիրած առարկայի կործանումը: Ստեղծագործության կորուստը թերևս ամենաանդարմանելին է մարդու կյանքում: Եթե այդպես է մարդու պարագային, ապա Աստուծո՞ւ... Եվ ինչպես գեղեցիկ ու բանաստեղծական ձևով գրում է Եղիշեն՝ «Գթացաւ Հայրն երկնաւոր, խոնարհեցաւ յերկնից յերկիր, եգիտ վամենեսեան յարին յապաժոյժ, ի պոս մեռելոտի

կոռց պաշտամանն: Առ, լուաց, սրբեաց, զգեցոյց պիանդերձն երկնաւոր, և մերձեցոյց անդրէն ի նոյն որդեգրութիւնն և ուսոյց պիարենի վարդապետութիւնն»³:

Ի՞նչ չափով մարդը կարող է իր գոհությունը հայտնել Աստուծո՞ւ, ի՞նչ անուն տանք Նրա արարքին, ինչպե՞ս չափենք Նրա մեծությունը: Այս հարցերի պատասխանը խցտացված մի բառ է միայն Եղիշեի մոտ, կարճ ու ամփոփ՝ երկրաչափական աքսիոմայի նման. «Անուն Աստուծոյ ո՞ր կարէ դնել: Սուրբն ասելով՝ այն է ճշմարիտ անուն Աստուծոյ»⁴: Ուրիշ ի՞նչ կերպ կարելի կլինի կոչել այն էակին, որ «սրտին խորհրդոցն է լսող», որը «բարի գործոցն է հատուցանող»⁵, Որի սիրելու և կատարելու տենչը մղում է նրան «ի գութ ողորմութեան»: Սրբություն պետք լինի մեզ՝ մարդկանց համար Աստուծո՞ւ կամքը, որովհետև մարդը «բաժանակից» դարձավ Նրա աստվածությանը, դարձավ Նրա ժառանգորդն ու որդին: Եվ որպես շնորհակալանքի նշան, երախտագիտության չափ, մարդուն «Այս չափ է բաւական ասել. Հայր մեր որ յերկինս, սուրբ է անուն Բո»⁶: Որպես մեծ և հմուտ աստվածաբան Եղիշեն լավ է տեսնում Աստուծո՞ւ բարձրության և մարդու՝ ցածրում գտնվելու տարբերությունը:

Տարբերությամբ նման ահռելիությունը Նաբեկացուն տարավ դեպի «Մատեան», Ֆրիկին՝ «Գանգատ»: Սակայն բանաստեղծ չէ այս դեպքում Եղիշեն, մի այլ տեղ՝ հայտնի անվուղակալան «Տատրակը» այլ՝ աստվածա-

³ Նույն տեղ, էջ 200:

⁴ Նույն տեղ, էջ 200:

⁵ Նույն տեղ, էջ 200:

⁶ Նույն տեղ, էջ 201:

¹ Եղիշեի վարդապետի մատենագրութիւնը, ի Վեներտիկ, 1859. «Մեկնութիւն Հայր մեր»-ի, էջ 199:

² Նույն տեղ, էջ 199:

բան, վարդապետ և ուսուցիչ: Ու միանգամայն ճիշտ ու արդարացի է (դավանաբանական տեսակետից) նրա հետևյալ մտածումը, թե՛ «Ինքն Աստուած պորացուցանէ ի համբերութիւնս»: Ընդհանրական Եկեղեցու մեծ հայրերից մեկը՝ Որոգինեւը, կարծում էր, որ Արարչագործությունից հետո էլ Աստված միայնակ չթողեց մարդուն, այլ միշտ Իր նախախնամությամբ հետևում էր նրա աճմանն ու վարճացմանը՝ միշտ ներշնչելով նրան համբերելու պորությունը: Այնպես որ, այս դեպքում ևս Եղիշեն հարապատ է մնում արևելյան աստվածաբանության ավանդույթներին:

Եղիշեի աստվածաբանական հայացքների մեջ, ինչպես ողջ հայ Ոսկեդարի աստվածաբանությունում, քրիստոսաբանական ուսմունքը գտնվում է արդեն իր հասուն և վերջնական վիճակում, այն վիճակում, որի դիրքերից Հայ Եկեղեցին հետագա դարերում կարողացավ խելացի հակահարված հասցնել քաղկեդոնականությանը: Քրիստոսաբանական ողջ ուսմունքը Եղիշեի մոտ խիտ է, ամփոփ և իր կառուցվածքային իմաստով՝ վերջնական ու կատարյալ:

Քրիստոս Աստուծո Որդին է, մասնակիցը Արարչագործության: Նա պարզ է Իր բնությամբ և մյուս մարմինների նման՝ զուրկ բաղադրությունից (խոսքը վերաբերում է նրա աստվածային բնությանը): Քրիստոսի աստվածային բնության հենց պարզ ու անբաղադրելի լինելու մեջ է Նրա Սրբության և Աստվածության երաշխիքը: Սակայն բնության այդ պարզությունը բոլորովին չի նսեմացնում Բանի (λόγος) մեծությունն ու բարձրությունը: Մարդկային բնության խաթարումից հետո Աստուծո Որդին՝ Հոր ցանկությամբ, Որը չէր ցանկանում մարդկության կործանումը, այլ՝ փրկվելը, կամ ինչպես Եղիշեն կասեր՝ «որպես և կամեցաւ հոգեղէնս հողեղինիս տիպք լինել»⁷, — դարձավ մարդ ըստ պատկերի՝ սովորեցնելու համար մարդկանց՝ «առաքինութեամբ ձևանալ»⁸:

Քրիստոսի մարդեղության խորհուրդը մինչ այսօր, չնայած աստվածաբանների տված բացատրություններին, Սուրբ Երրորդության խորհրդի հետ միասին համարվում է քրիստոնեական Եկեղեցու մեծագույն և անբացատրելի խորհուրդներից մեկը: Աստուծո Որդու, Բան-ի մարդկային մարմին առնելը անթափանցելի մի գաղտնիք է մարդկային տղկար մտքի համար: Եղիշեի լակոնիկ բացատրությունն սքանչելի է. «Ինքն իսկ վնորա

(մարդու, Ան. վրդ.) տիպն առնույր, որպէս և Ինքն գիտէր»⁹: Մի՞թե կարելի է ավելի կարճ և միաժամանակ գոհացուցիչ ձևով պատասխանել, թե ինչ կերպ կարող է աստվածության անձերից՝ մեկը ստանալ ուլած երևույթ:

Աստվածային խորհուրդներից մեկն էր, որ Քրիստոս մարդեղության խորհրդից հետո չկրեց Իր վրա մեղքի կնիքը: Ինչպես մեր Պատարագամատուցն է ասում. «Ճանապարհորդեաց ընդ ամենայն կիրս մարդկային կենցաղոյս առանց մեղաց»¹⁰: Համաձայն այդ տնօրինման էլ Քրիստոս, ըստ Եղիշեի, «ձեւացրեց» Իրեն (դրսևորեց, Ան. վրդ.) «անխախտելի և անքակտելի պորպիսութիւնս, անհասանելի և անասելի, միայն հաւատալի և յուսալի»¹¹: Գութն է Քրիստոսի մարդասիրական գործունեության հիմնական առանցքը: Գութն էլ դարձավ Իր քարոզությունների ժամանակ մարդկանց տեղից շարժելու Իր՝ գործողությունների հիմնական ուժը: Աշխարհը, որ գտնվում էր մեղքի կամ, ըստ Եղիշեի, «ի խանձարորի և յօրրանս», պետք է որ փրկվեր և շարունակեր գոյատևել: Դրա միակ ճանապարհը Աստուծո գույթը շարժելն էր, առ Նա «կարդալը»: Եվ Քրիստոսի «ազգակցաւ» խոսելն էլ ուներ իր թաքուն նպատակը. առականերով ուսուցանել աներևույթ աստվածությունը: Ու թեև նրա աշակերտներից շատերը չէին կարող հասկանալ նրան, Քրիստոս, սակայն, ինչպես Եղիշեն է ասում, «կրկնէ և երեքկնէ վնոյն բան»¹², որպեսզի մարդիկ դյուրությամբ ընկալեն Բան-ի պոյությունը. «Ի վեր հայեցոյց», ինչպես խորիմաստ կերպով նշում է հեղինակը: Եվ թեև «Լսէին ի նմանէ պբանս, ոչ կարէին վաղ-վաղակի ի միտ առնուլ»¹³, սակայն Քրիստոս՝ «կենդանի հացն» բազում անգամներ համբերությամբ բացատրում էր նույն բանը, որպեսզի մարդիկ «դիրաւ լուիցեն և հաւատովք ընկալցին զԲանին պօրութիւնս»¹⁴:

Քրիստոս որպես Բան (λόγος) բարձր է Տիեզերքի մեջ եղող ամեն մի արարածից. ավելին՝ Նա Որդին է Հոր (Աստուծո): Նրա շնորհիվ է, որ մարդիկ ճանաչեցին Հորը: Նա երկնավոր Հացն է, որով «առցաւ» մարդը: Եթե որ ճաշակե այդ Հացից՝ կապրի հավիտյան (Բացատրվում է այն քրիստո-

⁹ Նույն տեղ, էջ 202:

¹⁰ խորհրդատետր Սրբոյ Պատարագի ըստ ծիսի Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, էջ 13: Վաղարշապատ, 1880 թ.:

¹¹ Նույն տեղ, էջ 202:

¹² Նույն տեղ, էջ 203:

¹³ Նույն տեղ, էջ 203:

¹⁴ Նույն տեղ, էջ 203:

⁷ Նույն տեղ, էջ 201:

⁸ Նույն տեղ, էջ 201:

նեական դավանությունը, թե Քրիստոսին ընդունելու, խոստովանելու պայմանով միայն մարդ կարող է փրկության հասնել)։

Եղիշեի մոտ Քրիստոս Ինքը Իր իսկ մասին խոսող արքայությունն է։ Նա, որ եկավ, գալու է երկրորդ անգամ։

Քրիստոսի ուսմունքի, վարդապետության մեծությունը, ըստ Եղիշեի, այն է, որ Փրկիչը ամրացրեց եղբայրության և խաղաղության հիմքերն աշխարհի վրա, քանի որ՝ «վաջակերտսն որդիս ասաց, և զծառայս տէրս արարեալ, և զմահականացուս յանմահութիւն հրաւիրեալ»¹⁵, ինչպես նաև սովորեցրեց՝ «ի հատուցմունս իւրաքանչիւր իշխանութեան, որչափ և զքեզ կարասցես լիճակեցուցանել»¹⁶։

Քրիստոսով է փրկությունը, Քրիստոսի մեջ է հալիտենական կյանքը՝ այս է մեծ վարդապետի քրիստոսաբանական ուսմունքի անվիճելի գաղափարը։

Սուրբ Երրորդության վարդապետությունը Եղիշեի մոտ վարձացած վիճակում է։ Սուրբ Երրորդության երեք անձերի գործողությունների սահմանները ճշտված են։ Հստակ ձևով են ներկայացված նրանց փոխհարաբերությունները։

Այսպես, Հայրը աշխարհի Արարիչն է՝ արարչությամբ։ Նա հանդիսանում է նաև Որդեգրողը մարդու։ Արարիչը նույնն է (Իր աստվածությամբ) Արքայի հետ՝ «Որ և եկն»¹⁷։ Նույնն է Հոր և Քրիստոսի (Արքայի) արքայությունը։ Հայրը մեր Աստվածն է Իր բնությամբ և աստվածության Իր շնորհով։ Նա Աստվածն է բոլորի։ Աստված մտադիր չէ տանել մարդուն փորձության, այլ՝ փրկել փորձությունից ու մահվանից։ Ամենամեծ գրավականը Նրա սիրելի Որդու՝ հանուն մարդու մահվան մատնվելն է (Աստուծո կամքով ու ցանկությամբ)։

Որդին, Որով մարդկությանը շնորհվում է ամեն մի բարիք՝ Փրկիչն է աշխարհի։ Նրա կողմից մարդկությանը մեծ պատիվ է տրված. քանզի՝ «Էր արքայ, և եղև քո եղբայր»¹⁸։ Ուրիշ էլ ի՞նչ առավել մեծ պարզև կարելի է ստանալ։

Քրիստոսի՝ մարդու հետ եղբայրանալու խորհուրդը (մարդեղություն և փրկագործություն) Եղիշեի մոտ ավելի է, քան «վառաջին արարչութեանն»¹⁹։

Փոփոխական է Հայր ու Որդու հարաբերությունը։ Կար Հայրը, սակայն ադամական մեղքից հետո՝ հրաժարվեց աշխարհից ու

«բարձաւ ի նմանէ հայրութիւնն»²⁰։ Ապա հայրության հոգսը Իր վրա վերցրեց Որդին և գնաց նույն (Հոր) ճանապարհով։ «Այսպէս փոխանորդութեամբ վախճանելոց է աշխարհըս»²¹։

Ինչպես տեսնում ենք, աստվածության երկու անձերի՝ Հոր և Որդու անսկզբնականության և տիեզերքի կառավարման մեջ ներդաշնակության (երկու կողմից) գաղափարը խորապես և ճիշտ կերպով տեղ է գտել Եղիշեի աստվածաբանության մեջ, այն ժամանակ, երբ Արևմուտքը դեռ նոր էր դուռ բացում Սուրբ Երրորդության անձերի վերաբերյալ սուր վիճաբանությունների։

Որպես քրիստոնեության ջատագով, Եղիշեն մեծ կարևորություն է տալիս հավատքին մարդու կյանքում։ Սակայն, ինչպես և Եվսեիկը, Եղիշեն համակարծիք է Հակոբոսի այն մտքին, թե՝ «Հատաւք առանց գործոց դատարկ են» (Հակ. Բ 21)։ Հավատքը պետք է օգնի մարդուն, հուսադրի նրան։ Հավատքով է, որ սպասում ենք Քրիստոսի երկրորդ գալուստին, սակայն՝ «Ըստ աղօթից մերոց և գործք մեր երևեսցին ստուգութեամբ»²²։ Հավատքը Եղիշեի մոտ նմանվում է այն պլաններին, որոնց վրա հաստատվում է շինությունը (խորհրդաբար՝ Եկեղեցին)։ Իսկ գործը։ Ինչքանով է այն կարևոր։

Դրա պատասխանը Եկեղեցու սրբերի և նահատակների կյանքի մեջ է, երբ նրանք իրենց սուրբ կյանքով ու Քրիստոսին հավատարմորեն ծառայելու անկոտրում մղումով ցույց տվեցին քաջության բազում օրինակներ՝ արժանանալով հալիտենական արքայության. «Յառաջինսն հայեցարութ և քաջալերեցարութ։ Ոչ զչաքարանսն միայն բաւական համարեցան անձանց ի հաւատս, այլ և զմեռանելն քան զապրելն։ Ի նահատակադիրն հայեցան և կատարեցան»²³։

Նույնպես և սուրբ մարգարեները կամ, ինչպես ինքն է ասում՝ «Մարք և ստնտութ, դայեակք և սնուցիչք»²⁴, որոնք շարունակողը հանդիսացան Օրենքի։ Եվ չնայած, որ նրանք չունեին ուսուցիչներ կամ վարդապետներ, սակայն՝ կարողացան «բանիւք» խոսել և «գործով» կատարել։

Եղիշեն գտնում է, որ ճշմարիտ քրիստոնյան հետևողը պետք է հանդիսանա մարգարեական ուսուցումների։ Ու թեև մարդը ապերախտ գտնվեց ու անհնազանդ, այն աստիճան, որ նրանից «ձանձրացան» նույնիսկ

¹⁵ Նույն տեղ, էջ 202։

¹⁶ Նույն տեղ, էջ 202։

¹⁷ Նույն տեղ, էջ 202։

¹⁸ Նույն տեղ, էջ 201։

¹⁹ Նույն տեղ, էջ 201։

²⁰ Նույն տեղ, էջ 199։

²¹ Նույն տեղ, էջ 199։

²² Նույն տեղ, էջ 201։

²³ Նույն տեղ, էջ 202։

²⁴ Նույն տեղ, էջ 200։

մարգարեները, այնուամենայնիվ՝ Քրիստոսով մարդը բարձրացավ պատվո աստիճանի Աստուծո մոտ, այնքան, որ Աստծուն կարողացավ Հայր կոչել: Տիեզերքում եղող ոչ մի բանական էակ (որ են հրեշտակները) չունի այս իշխանությունը, «թեպետ և հզորք են և հոգևորք»²⁵, սակայն սպասավորներն են Աստուծո ու ոչ թե որդիները:

Հրեշտակների պարտականությունը, ըստ դավանաբանության տեսության, Աստծուն փառավորելն է: Նույնն է նաև Եղիշեի մոտ. «Վերին զորքն ամենեին կամաց նորա սպանեն սիրով. լծեալ կան ի միաբանութեան՝ փառատրելով զԱստուած, և յահագին փառաց նորա ծածկեն զոտս և զերեսս, զի յինքեանս սիրեացեն զԱստուած: Փոխանակ աչօք տեսանելոյ, զսերն բառական համարին յանձինս»²⁶:

Այլ է նրա վերաբերմունքը չաստվածների նկատմամբ: Հեթանոսական կուռքերի գոյությունը Եղիշեի մոտ տարակարծության տեղիք չի տալիս, որովհետև «չիցեն իսկ, և ոչ այլ լինելոց են»²⁷: Տարբեր են նրանք «ոմն գող, ոմն՝ սպանանող, ոմն՝ շուն և ամենեքեան՝ իւրաքանչիւր ախտիքն չարչարանաց»²⁸:

Հեթանոսները կամ այն կռապաշտները, որ այդ չաստվածներին են պաշտում, Եղիշեի մոտ «ոչ են ճշմարիտ որդիք Աստուծոյ»²⁹: Որպես հմուտ աստվածաբան և քրիստոնյա, Եղիշեն ոչ միայն չի ժխտում, այլ նաև միմ-

յանց է կապում Հին և Նոր Կտակարանները: Նրա համար աշխարհի ստեղծումից մինչև այժմ էլ (5-րդ դար) Աստված նախախնամողն է աշխարհի: Նրա այն մեքերումը, թե՛ «Ծագեացէ աստղն Յակոբայ և յարիցէ այր յԻսրայել, և հասցէ և սատակեացէ զՎորութիւնս Ամաղեկայ»³⁰ և նրա հետ՝ «Աստղն ծագեաց, և այրն յարեաւ, եհար սատակեաց զսատանայ, որ էր Վորութիւն հեթանոսաց»³¹: նախադասության հասեմատումը լավագույն վկայությունն է վերը նշված մեր մտքի:

Եղիշեն մի տեղ ուղղակի հայտարարում է այս մասին՝ ասելով. «Այս կամք Աստուծոյ էին ի սկզբանէ և կատարեցան ի գալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»³²:

Սակայն նախախնամությանը մեծ տեղ տալով հանդերձ, նա Օգոստինոսի նման չի մերժում բնավ մարդու ազատ կամքը, մարդու արարքները դրանով պայմանավորելը: Ազատ կամքը Եղիշեի մոտ մեծ դեր է խաղում հավատացյալի կյանքում: Նա հաստատում է, որ թեև Աստված կարող է մարդուն միանգամից սրբացնել կամ, ինչպես ասում է՝ «երկնատրս առնել»³³, սակայն «զաղօթսն ի մեր կամս ընկնու. զի մեք երկրատրքս՝ մեզէն կարեմք լինել երկնատրքս»³⁴:

Այլ խոսքով՝ փրկության ճանապարհի վրա կանգնելը կամ նրանից շեղվելը իր իսկ՝ հավատացյալի ձեռքում է:

ԱՆԱՆԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՐԱԲԱԶՅԱՆ

²⁵ Նույն տեղ, էջ 201:

²⁶ Նույն տեղ, էջ 203:

²⁷ Նույն տեղ, էջ 200:

²⁸ Նույն տեղ, էջ 200:

²⁹ Նույն տեղ, էջ 200:

³⁰ Նույն տեղ, էջ 201:

³¹ Նույն տեղ, էջ 201:

³² Նույն տեղ, էջ 201:

³³ Նույն տեղ, էջ 202:

³⁴ Նույն տեղ, էջ 202: